

De Veldgentiaan, *Gentianella campestris* (L.) Börner, terug in Zuid-Limburg

C.A.J. Kreutz,

Achterdenwinkel 281, Schaesberg

In 1979 werd op de floristisch toch al rijke Kunderberg een nieuwe bijzondere vondst gedaan. Het betrof enkele planten van de Veldgentiaan, *Gentianella campestris* (L.) Börner. In 1981 werden circa 50 bloeiende planten van de *G. campestris* op de Kunderberg geteld. Dat deze soort hier niet eerder is aangetroffen is vermoedelijk te wijten aan het feit dat deze soort zeer veel overeenkomst vertoont met *G. germanica* (Willd.) Börner, de Krijtgentiaan, die op de Kunderberg massaal voorkomt en in ongeveer dezelfde periode bloeit. In dit artikel wordt ingegaan op het voorkomen van deze soort in Nederland en wordt de recente vindplaats op de Kunderberg beschreven.

Tot voor kort werd in de Flora van Nederland (HEUKELS-VAN OOSTSTROOM, 1962) binnen het geslacht *Gentiana* bij *G. campestris* L. nog onderscheid gemaakt tussen de subsp. *campestris* en de subsp. *baltica* (Murb.) Dahl. Sinds de 16e druk van genoemde flora (HEUKELS-VAN OOSTSTROOM, 1970) is de omgrenzing van het geslacht *Gentiana* gewijzigd door het afsplitsen van het geslacht *Gentianella* Moench. Als gevolg van een revisie van het herbariummateriaal t.b.v. de Flora Neer-

landica is ook het onderscheid tussen de twee genoemde ondersoorten verdwenen. De 'ondersoorten' bleken een grote overlap in kenmerken te vertonen (mond. meded. F. Adema). Bij de bespreking van *Gentianella campestris* in de Atlas van de Nederlandse Flora maakt WEEDA (1980) dan ook geen onderscheid tussen deze ondersoorten. Als Nederlandse naam voor de nu samengenomen ondersoorten is "Brede duingentiaan" gekozen. De recent gevonden planten vertonen ech-

ter alle kenmerken van de subsp. *campestris* (vroeger "Veldgentiaan" genoemd) zoals die in de oudere flora's nog worden genoemd en zoals die ook in de Flora Europaea (PRITCHARD & TUTIN, 1972) zijn te vinden; doordat deze ondersoort tweejarig is, zijn tijdens de bloei aan de basis nog de bruine vliezige bladresten te zien van het voorgaande jaar. Bovendien is bij deze ondersoort de stengel van de grond af direct vertakt en is de kroonbuis tot meer dan twee keer zo lang als de kelk (zie ook HEGI, 1906 en figuur 1 en 2).

De subsp. *baltica* daarentegen is éénjarig en heeft stengels die slechts in de bovenste helft vertakt zijn en een kroonbuis die nauwelijks langer is dan de kelk.

De subsp. *campestris* heeft volgens HEGI (1906) een meer noordelijk gelegen areaal dan de subsp. *baltica*. In genoemde oudere drukken van de

Figuur 1 *Gentianella campestris* (L.) Börner. Links subsp. *campestris* (a: normale plant, b: eenbloemige zogenaamde Kümmertform) en rechts subsp. *baltica* (Murb.) Dahl, volgens HEGI, 1906).

Figuur 2. *Gentianella campestris* van de Kunderberg.

Flora van Nederland wordt de subsp. *baltica* opgegeven voor droge, zonnige, grazige plaatsen in de duinen, vrij zeldzaam in het Waddendistrict en het Duindistrict, zuidwaarts tot op Goeree terwijl voor subsp. *campestris* vermeld wordt: "vroeger op de St. Pietersberg". De vindplaats op het Nederlandse deel

van de Pietersberg is door uitsteken verdwenen (DE WEVER, 1913). In 1938 kwam zij daar niet meer voor (DE WEVER, 1938). Hoewel het onderscheiden van ondersoorten in *G. campestris* discutabel is, is het op zijn minst opmerkelijk, dat de exemplaren van deze soort uit Zuid-Limburg kenmerken ver-

tonen van hetgeen als subsp. *campestris* is beschreven.

Ook de enige vindplaats in België (PETIT & RAMAUT, 1978) bij Eben-Emael betreft planten die voldoen aan de kenmerken van de subsp. *campestris* (zie ook WILLEMS & BLANCKENBORG, 1975).

Tabel 1. Opname van de vegetatie met *C. campestris* op de Kunderberg.

Datum: 4 - 9 - 1981. Oppervlakte: 4 m². Expositie: WZW. Hellingshoek: 7°. Hoogte kruidlaag: 15-(50) cm. Bedekking kruidlaag: 98%. Bedekking moslaag: 10%.

VIOLION CANINAE (Kenmerkende soorten):

<i>Sieglingia decumbens</i> , Tandjesgras	2b . 2 - 3
<i>Gentianella campestris</i> , Veldgentiaan	1 . 1
<i>Euphrasia officinalis</i> , Stijve ogentroost	1 . 1 - 2
<i>Calluna vulgaris</i> , Struikheide	+ . 2
<i>Coeloglossum viride</i> , Groene nachtorchis	+ . 1
<i>Parnassia palustris</i> , Parnassia	()

MESOBROMION (Kenmerkende soorten):

<i>Brachypodium pinnatum</i> , Gevinde kortsteel	3 . 3 - 4
<i>Leontodon hispidus</i> , Ruige leeuwetand	3 . 3
<i>Sanguisorba minor</i> , Kleine pimpernel	2b . 1 - 2
<i>Carex flacca</i> , Zeegroene zegge	2b . 5
<i>Pimpinella saxifraga</i> , Kleine bevernel	2m . 1
<i>Briza media</i> , Bevertjes	1 . 1 - 2
<i>Carex caryophylla</i> , Voorjaarszegge	1 . 1 - 2
<i>Scabiosa columbaria</i> , Duifkruid	1 . 1 - 2
<i>Plantago media</i> , Ruige weegbree	1 . 1 - 2
<i>Koeleria cristata</i> , Gewoon fakkelgras	+ . 2
<i>Cirsium acaulon</i> , Aarddistel	+ . 1
<i>Centaurea scabiosa</i> , Grote centaurie	+ . 1
<i>Ranunculus bulbosus</i> , Knolboterbloem	+ . 1
<i>Hieracium pilosella</i> , Muizeoor	+ . 2
<i>Thymus pulegioides</i> , Grote wilde tijm	+ . 2
<i>Helictotrichon pubescens</i> , Zachte haver	+ . 2

BEGELEIDENDE SOORTEN:

<i>Festuca ovina</i> , Schapegras	2b . 5
<i>Trifolium pratense</i> , Rode klaver	1 . 1 - 2
<i>Centaurea pratensis</i> , Gewoon knoopkruid	1 . 1
<i>Lotus corniculatus</i> , Gewone rolklaver	1 . 1 - 2
<i>Knautia arvensis</i> , Beemdkroon	+ . 1
<i>Daucus carota</i> , Peen	+ . 1
<i>Rhinanthus minor</i> , Kleine ratelaar	+ . 1
<i>Agrostis tenuis</i> , Gewoon struisgras	+ . 1 - 2
<i>Linum catharticum</i> , Geelhartje	+ . 1
<i>Ononis repens</i> , Kruipend stalkruid	+ . 1
<i>Plantago lanceolata</i> , Smalle weegbree	+ . 1 - 2
<i>Campanula rotundifolia</i> , Grasklokje	+ . 1 - 2
<i>Anthoxanthum odoratum</i> , Reukgras	+ . 1 - 2
<i>Polygala vulgaris</i> , Gew. vleugeltjesbloem	+ . 1
<i>Cornus sanguinea</i> , Rode kornoelje (kiemplant)	+ . 1
<i>Acer campestre</i> , Spaanse aak (kiemplant)	+ . 1

CRYPTOGAMEN:

<i>Lophocolea bidentata</i> , Kantmos	1 . 2
<i>Fissidens taxifolius</i> , Bos-Kleivedermos	1 . 2
<i>Fissidens cristatus</i> , Kalkvedermos	1 . 1 - 2
<i>Otenidium molluscum</i> , Kammos	1 . 1 - 2
<i>Brachythecium rutabulum</i> , Gewoon dikkopmos	+ . 1 - 2
<i>Anisothecium cf. vaginale</i> , Greppelmossoort	+ . 1 - 2
<i>Cephaloziella divaricata</i>	+ . 2
<i>Weissia spec.</i> , Paarlmossoort	+ . 2
<i>Cladonia spec.</i>	+ . 2

Beschrijving van de groeiplaats

Op de bovenrand van de Kunderberg, waar *G. campestris* voorkomt, is de bodem oppervlakkig ontkaakt door de neerslag en vertoont de vegetatie kenmerken van een overgangssituatie tussen het Mesobrometum erecti (Krijthellinggrasland) en het Violion caninae (Borstelgrasverbond).

In tabel 1 is een opname van de vegetatie gegeven die de groeiplaats op de Kunderberg karakteriseert. De opname is gemaakt volgens de beginsele van de Frans-Zwitserse school (WESTHOFF & VAN DER MAAREL, 1973). De plantengemeenschap waarin *G. campestris* is aangetroffen, blijkt te behoren tot het door WILLEMS & BLANCKENBORG (1975) beschreven Brachypodio-Sieglingietum. In deze associatie komt een aantal kensoorten van het Violion caninae (Borstelgrasverbond) voor (waaronder *G. campestris*) naast een groot aantal soorten uit het Mesobromion (verbond van Droge kalkgraslanden).

Dankwoord

J. Schaminée en S. Hennekens worden bedankt voor het maken van de vegetatie opname. R.W.J.M. van der Ham en D. Th. de Graaf worden bedankt voor hun hulp bij het tot stand komen van het manuscript. De heren S.J. Dijkstra en W. Frijns maakten mij op het voorkomen van *G. campestris* op de Kunderberg attent.

Summary

GENTIANELLA CAMPESTRIS (L.) BÖRNER FOUND AGAIN IN SOUTH-LIMBURG.

G. campestris was found again in South Limburg in a limestone grassland on the Kunderberg. The plants show the characteristics of what was known as the subsp. *campestris*. The author describes the community in which the species occurs (table 1) and concludes that it concerns a Brachypodio-Sieglingietum (belonging to the alliance Violion caninae as described by WILLEMS &

BLANCKENBORG (1975) for the Belgian part of the St. Pietersberg where *G. campestris* is also found.

Literatuur

- DIJKSTRA, S.J., 1977. *Gentianaceae* (Gentiaan-achtigen). *Natuurhist. Maandbl.* 66 (2): 19-28.
- HEGI, G., 1906. *Illustrierte flora van Mitteleuropa*. Band 5 (3): 2029 - 2032. München.
- HEUKELS, P., 1980. *Gentianella germanica* (Willd.) Börner. In: J. Mennema, A.J. Quené - Boterenbrood C.L. Plate, *Atlas van de Nederlandse Flora* 1.
- HEUKELS, H. - S.J. VAN OOSTSTROOM, 1962. *Flora van Nederland*, ed. 15. Groningen.
- HEUKELS, H. - S.J. VAN OOSTSTROOM, 1970. *Flora van Nederland*, ed. 16. Groningen.
- PETIT, J. & J.L. RAMAUT, 1978. La vallée du Bas Geer, prolongement des richesses naturelles de la Montagne Saint-Pierre. *Les Naturalistes Belges* 59: 2 - 25.
- PRITCHARD, N.M. & T.G. TUTIN. *Gentianella* Moench. In: T.G. Tutin, V.H. Heywood, N.A. Burges e.a., *Flora Europaea* 3: 63-67. Cambridge.
- WEEDA, E.J., 1980-a. *Gentianella campestris* (L.) Börner. In: J. Mennema, A.J. Quené - Boterenbrood & C.L. Plate, *Atlas van de Nederlandse Flora* 1: 119. Amsterdam.
- WEEDA, E.J., 1980-b. *Gentianella ciliata* (L.) Borkh. In: J. Mennema, A.J. Quené - Boterenbrood & C.L. Plate, *Atlas van de Nederlandse Flora* 1: 120.
- WESTHOFF, V. & E. VAN DER MAAREL, 1973. The Braun - Blanquet Approach. In: R.H. Whittaker (ed.), *Ordination and classification of vegetation*. Den Haag.
- WEVER, A. DE, 1913. *Orchideeën*. *Maandbl. Natuurhist. Gen. in Limburg* 2 (5).
- WEVER, A. DE, 1938. *Planten van den Sint Pie-*

tersberg. In: D.C. van Schaik. *De Sint Pietersberg*: 187 - 257. Maastricht.

WILLEMS J.H. & F.G. BLANCKENBORG, 1975. *Kalkgraslandvegetaties van de St. Pietersberg ten zuiden van Maastricht*. *Publ. Natuurhist. Gen. in Limb.* XXV (1): 1 - 24.

In Zuid-Limburg komen naast de Veldgentiaan nog drie Gentiaansoorten voor: de Krijtgentiaan, de Franjegentiaan en de Klokjesgentiaan (zie ook DIJKSTRA, 1977).

Gentianella germanica (Willd.) Börner, Krijtgentiaan.

De Krijtgentiaan komt tegenwoordig in Nederland alleen voor op kalkgraslanden in Zuid-Limburg. Zij is vroeger ook gevonden bij Roermond en in Brabant (HEUKELS, 1980). De bloeitijd is ongeveer van eind augustus tot in oktober. De twee rijkste vindplaatsen van Gentianella germanica zijn de Kunderberg en de Wrackelberg waar men tienduizenden exemplaren kan aantreffen. De overige vindplaatsen waar de Krijtgentiaan nog voorkomt zijn een kalkgraslandhelling nabij de Platte bossen, een kalkgrasland aan de Karstraat, bij Wijlre Akkers, nabij de Eyserbossen en bij het Colmonderbos en de Gerendaalsweide.

Gentianella ciliata (L.) Borkh., Franjegentiaan.

*Deze zeer zeldzame gentiaan komt in Nederland voor in het regenrijke oostelijke deel van het Krijtdistrict van Zuid-Limburg, en sinds 1978 ook noordoostelijk van Nijmegen (WEEDA, 1980b). Op de Kunderberg bloeien jaarlijks gemiddeld een honderdtal planten. De soort is verdwenen op het kalkgraslandje bij de Eyserbossen en op het kalkgrasland aan de Karstraat. Op laatst genoemde plaats is *G. ciliata* verdwenen doordat er op het kalkgrasland vuil gestort wordt. De Franjegentiaan bloeit iets later dan de Krijtgentiaan.*

Gentiana pneumonanthe L., Klokjesgentiaan.

Deze soort is in Nederland veel algemener dan de andere gentianen en kan op vele plaatsen in blauwgraslanden en in vochtige heidegebieden worden gevonden. De bloeitijd is van eind juli tot september. In Zuid-Limburg zijn nog enkele vindplaatsen van de Klokjesgentiaan bewaard gebleven op de Brunsummerheide.

Een nieuwe permanente tentoonstelling in het Natuurhistorisch Museum.

Deze maand is in een gedeelte van een nieuwe zaal een permanente tentoonstelling voor het publiek opengesteld. De ruimte voor deze nieuwe zaal werd gevonden doordat een deel van de opslag van de bibliotheek (namelijk die reeksen van tijdschriften die zelden geraadpleegd worden) ondergebracht kon worden in de Stadsbibliotheek, die zich al enige jaren op een steenworp afstand van het museum bevindt. De technische uitvoering van de tentoonstelling wijkt af van wat tot nu toe gebruikelijk was. Dit keer werd niet gekozen voor losstaande vitrines, maar

voor vitrines die in een valse wand zijn ingebouwd. Hierdoor dringt de vitrine zich minder aan de toeschouwer op en dit komt de rust bij het kijken ten goede.

Het thans opengestelde deel geeft een inleiding in de paleontologie. In de eerste vitrines wordt gewezen op het feit, dat afbraak, het "tot stof wederkeren", de normale gang van zaken is wanneer een organisme is gestorven. Een heel scala van factoren zorgt ervoor dat een plant of een dier na zijn dood wordt afgebroken tot chemische stoffen, die opnieuw als bouwstenen van

nieuw leven gebruikt kunnen worden. Fossielen zijn resten van levende wezens die door in de natuur zelf aanwezige factoren, bijvoorbeeld een snelle bedekking door sediment, aan dit lot ontsnapten. Meestal zijn het de harde delen - een botje, een schelp, een tand die bewaard zijn gebleven. De meeste levende wezens hebben echter geen harde delen. Bovendien zijn de voorwaarden voor fossilisering maar zelden aanwezig. Bedenken we dan ook nog, dat in de natuur per dag ontelbare fossielen door bijvoorbeeld erosie verloren gaan, dan is er maar één konklusie te trekken: fossielen zijn de grote uitzondering op de regel, dat alles tot stof wederkeert. Daardoor is ons beeld van het leven uit het verleden zeer beperkt. Van de meeste organismen die eens de aarde bevolkten, weten we